

JELENA BOŽIĆ

JNU Institut za zaštitu i ekologiju Republike Srpske

Banja Luka

jbozic2013@gmail.com

Originalni naučni rad

УДК 614.842.83(497.6)"1908/1918"

COBISS.RS-ID 139905537

DOI 10.7251/GUARS2315103B

VATROGASNA DRUŠTVA U SISTEMU ZAŠTITE OD POŽARA U BOSNI I HERCEGOVINI U PERIODU AUSTROUGARSKE UPRAVE

Sažetak: Predmet rada je istraživanje osnivanja, finansiranja i opremljenosti prvih vatrogasnih društava u sistemu zaštite od požara u Bosni i Hercegovini za vrijeme austrougarske uprave (1878–1918), kada počinju djelovati i prva osiguravajuća društva. Nastojanjem Zemaljske vlade i inicijativama uglednih građana i čelnika lokalnih vlasti, u svim okruženjima i većini kotarskih gradova se po uzoru na zemlje Monarhije, osnivaju dobrovoljna vatrogasna društva. Zbog oskudnih i neredovnih izvora finansiranja, uglavnom od donacija i dobrovoljnih priloga, njihovo snabdijevanje vozilima i potrebnom opremom nije uvijek bilo adekvatno. I pored niza organizacionih, materijalnih i kadrovskih ograničenja, vatrogasna društva su ispoljavala spremnost i entuzijazam u vršenju svoje humane i društveno odgovorne djelatnosti.

Ključne riječi: zaštita od požara, vatrogasna društva, osnivanje, djelatnost, oprema, osiguranje od požara, austrougarski period, Bosna i Hercegovina.

Uvod

Da bi se smanjila opasnost od požara, koji su, zbog pretežne gradnje drvetom, pomanjkanja opšte i vatrogasne kulture, svijesti, brige i odgovornosti kroz istoriju bili česti, pa i katastrofalni, austrougarska vlast je nastojala preventivno djelovati donošenjem savremenih građevinskih propisa. Odredbama u zakonima o izboru lokacije, dispozicija građevine, građenju, kao i korištenjem savremenih građevinskih materijala, konstrukcija instalacija i uređaja trebalo je preduprijeti izbijanje požara, a u slučaju njegovog nastanka spriječiti širenje vatre unutar objekta kao i na susjedne objekte, te tako očuvati nosivost konstrukcije tokom određenog vremena potrebnog za bezbjednu evakuaciju i spasavanje ljudi i materijalnih dobara.

Najprije je privremeno preuzet turski *Zakon o putevima i zgradama* iz 1863. godine [Strassen- und Butengesetz • 1880: 180–187], koji je na snazi bio do 14. maja 1880. godine, kada je donesen *Građevinski zakon za Sarajevo i one gradove i mjesta u Bosni i Hercegovini koji uredbom zemaljske vlade izričito podliježu ovom propisu* [Bauordnung für Sarajevo und jene Städte • 1880: 249–271]. U skladu s razvojem savremene građevinske industrije i sve većim potrebama za građenjem i modernizacijom gradova, 5. avgusta 1893. Zemaljska vlada je proglasila *Građevinski*

red za zemaljski grad Sarajevo [Bau-Ordnung für die Landeshauptstadt Sarajevo • 1893: 410–435].

Precizne zakonske odredbe o zaštiti zgrada od požara u svim procesima, od projektovanja i izgradnje do održavanja, propisivale su upotrebu savremenih, vatrootpornih građevinskih materijala (opeka, kamen i gvožđe), te načine izgradnje elemenata arhitektonskih konstrukcija (zidovi, krovovi, stepeništa, dimnjaci, ložišta) kako za novogradnje tako i pri obnovi postojećih zgrada. U oblasti urbanizma propisano je plansko prestrukturiranje gradova s povećanjem širina ulica, obavezom poštovanja regulacione i građevinske linije, a naročito definisanim položajem u naselju objekata čija je namjena bila visokorizična za izbijanje požara.¹ Novogradnje su bile oslobođene poreza za 30 godina, a pregradnje za 5–15 godina, s definisanom kraćim rokovima za zamjenu tradicionalnih pokrivača od drvenih daščica crijepom.

Međutim, u siromašnoj, izrazito agrarnoj zemlji u kojoj je tokom cijelog austrougarskog perioda gradsko stanovništvo činilo tek oko 14 %² i u situaciji nerazvijene industrije i skupih savremenih građevinskih materijala, vlasti su morale biti popustljive. Tako su Uredbom Zemaljske vlade od 10. marta 1880. godine, izdatom u vezi s provođenjem Građevinskog zakona i nepovoljnih okolnosti građenja zbog teške nabavke skupih vatrootpornih građevinskih materijala, date su neke privremene olakšice, među kojima i da se za zidove prizemnih i jednospratnih kuća i dalje može koristiti ćerpič [Erlauss des Landesregierung • 10. März 1880: 246–247].

U narednim decenijama došlo je do naglog razvoja industrije građevinskih materijala, posebno opekarskih i željeznih građevinskih elemenata, pa je Zemaljska vlada Naredbom od 2. decembra 1900. propisala carinske postupke za proizvode iz Bosne i Hercegovine koji će biti predstavljeni na Međunarodnoj izložbi zaštite od požara i spašavanja u Berlinu 1901. godine [Verordnung des Landesregierung • 2. December 1900: 59].³

Osiguranje šteta uzrokovanih požarom

Pored preventivnog djelovanja građevinskim propisima, požari su i dalje bili česti, zbog čega su u Bosni i Hercegovini počeli da djeluju brojni osiguravajući

¹ O ovome detaljno u: Božić, Jelena (2022). *Zaštita zgrada od požara u periodu austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, год. XIV, бр. 14, 2022, 21–38.

² Treba ovdje napomenuti da su u gradove svrstavana sva naselja u kojima je živjelo više od 2000 stanovnika. Iako je u dva navrata, 1880. i 1893. godine, donosila propise o organizaciji gradskih opština, austrougarska administracija nije preciznije definisala pojam gradskog naselja, koji je bio neodređen i fleksibilna kategorija.

³ Međunarodna izložba “Internationale Ausstellung für Feuerschutz und Feuerrettungswesen” organizovana je u počast 50. godišnjice berlinske profesionalne vatrogasne brigade, čije je osnivanje imalo presudan uticaj na razvoj gašenja požara u cijeloj Njemačkoj, podstičući razvoj protivpožarnih konstrukcija i tehnologije zaštite od požara. Na izložbenom prostoru od 9.000 m² učestvovalo je 600 izlagača iz Rusije, Švajcarske, Engleske i gradova Beča, Budimpešte, Rima, Firence, Stokholma i Amsterdamu.

zavodi, kako bi se osiguranjem od požara mogle nadoknaditi često velike materijalne štete.

Naredbom Zemaljske vlade od 7. juna 1895. godine su, po otpisu Zajedničkog ministarstva od 15. juna 1894, odobrena i objavljena Pravila za koncesiju i državni nadzor stranih osiguravajućih društava u Bosni i Hercegovini [Verordnung • 1895: 133–135], kojim je osiguravajućim društvima za djelatnost u Bosni i Hercegovini bila potrebna državna koncesija, što je bilo u nadležnosti Zajedničkog ministarstva finansija (§ 1). Osiguravajuća društva sa sjedištem izvan Monarhije morala su dobiti posebnu koncesiju, čiji je osnovni princip da svoje poslovanje u Bosni i Hercegovini trebaju voditi odvojeno i sastavljati posebne bilanse (§ 3). Na osnovu Vrhovnom rezolucijom od 20. juna 1880. godine odobrene Uredbe o primanju austrijskih i ugarskih dioničkih društava i dr. da posluju u Bosni, osiguravajuća društva osnovana na teritoriji Austrije i Ugarske su, pod tamo propisanim uslovima, uživala pravo da prošire svoje poslovanje na Bosnu i Hercegovinu (§ 2). Prije početka poslovanja u Bosni i Hercegovini bila su dužna najprije imenovati zastupnika s prebivalištem u Bosni i Hercegovini. Imao je ovlaštenje da zastupa društvo u svim sudskim i vansudskim procesima poslovanja (§ 4), koje je podlijegalo ovdašnjim propisima o porezima i naknadama (§ 7). Odredbe Uredbe sadržane su i u Trgovačkom zakonu koji je stupio na snagu 1. novembra 1883. Ovim zakonom je određeno da se pod trgovačkim poslovima smatraju i prodaje osiguranja (§ 282) i definisana prava i obaveze zastupnika (prokuriste) (§§ 40–57) [Trgovački zakon • 1883: 319–323; 389].

I prije 1895. zgrade su osiguravane od požara, kako je navedeno u izvještaju o posljedicama požara u Sarajevu koji je uništio kantu Adolfa Kleina. Pričinjena je šteta od 1,500 for, a zgrada je bila osigurana [Požar u gradu. *Sarajevski list* • 27. 3. 1889: 2]. Do 1895. u zemlji je djelovalo nekoliko osiguravajućih društava:

- *Bečko osiguravajuće društvo*, koje je osiguravalo “kvarove nastale vatrom, transportom i nepogodnim vremenom” i kod kojeg je bila osigurana imovina Zemaljske vlade. Imalo je svoja zastupstva u Sarajevu (S. Brocchi), Banjaluci (Karl Ferber), Brčkom (I. Štedionica) i Mostaru (Josip Zorn) [Kalendar Bošnjak • 1891: 155; 1893: 124].
- Glavni zastupnik *C. i kr. povl. osiguravajućeg društva “Dunav”* iz Beča bila je Bosansko-hercegovačka narodna dionička banka u Sarajevu (sjedište u Palati Penzionog fonda kod Katedrale) s pravom izdavanja polisa osiguranja od požara za zgrade, pokućstvo i robu [Kalendar Bošnjak • 1893: 135].
- Poslovnička otpravnica *c. i kr. bosanske željeznice J. B. Schmarda, Rotter i Perschitz* sa sjedištem u Beču i zastupništvima u svim gradovima BiH bila je glavni zastupnik *Ugarsko-francuskog osiguravajućeg d. d.* iz Budimpešte za osiguranje od vatre, nesreće, leda i transporta [Kalendar Bošnjak • 1891: 149; 1893: 139].

– Mjenjačnica povlaštenog odjeljenja Union-Banke za BiH u Sarajevu (Ćumurija br. 2–4) je preuzimala kao glavno otpravništvo *C. i kr. povl. osiguravajućeg društva Assicurazioni Generali* iz Trsta osiguranje zgrada, robe i namještaja protiv požara, kao i osiguranje od tjelesnih povreda [*Kalendar Bošnjak* • 1893: 141].

Nakon 1895. godine osnovan je veći broj podružnica zavoda za osiguranje, kojih je u godini 1898. bilo 14 [*Kalendar Bošnjak* • 1898: 115–116], za dvije godine je njihov broj povećan na 20 [*Kalendar Bošnjak* • 1900: 185], a 1917. ih je ukupno bilo 26 [*Bosnischer Bote* • 1917: 159–160].

Kako je osiguranje bila novina, a zbog opšteg siromaštva u zemlji i nedostupna velikoj većini stanovnika, ova praksa se nije ustalila. Zato su putem štampe upućivani apeli građanima da osiguraju imovinu, jer

“u svim uregjenim državama imade osiguravajućih društava, pak evo čovjeku pomoći. Svaki, ko hoće da bude osiguran, treba da plaća stanoviti mjesečni prinos. Taj prinos nije velik, razmjerno sa onom pomoći, kad čovjeka nesreća stigne, kad mu led potuče njive, ili vatra uništi kuću. Dakako, da valja paziti, gdje ćeš se osigurati. Nije svako društvo čestito i solidno, ali većina je poštena” [Osjeguravajmo se. *Bošnjak* • 17. 9. 1896: 2].

Ilustrativan je podatak da je u velikom požaru, koji je 23. novembra 1911. u Visokom izbio u jednoj kući u Donjoj mahali, izgorjela cijela Gornja čaršija, sve mahale uz nju i kuće uz glavnu ulicu do policijske stanice, među kojima i zgrada opštine, džamija i medresa, ambari žita, a stradao je i ogroman broj domaćih životinja. Šteta je iznosila 2,000.000 K. Međutim samo 50 objekata je bilo osigurano i to svi kod *Osiguravajućeg društva “Herceg-Bosna”* Sarajevo.⁴ [*Sarajevski list* • 25. 11. 1910: 2; *Večernji sarajevski list* • 27. 11. 1910: 2; *Muslimanska sloga* • 28. 11. 1910: 3].⁵

Da osiguranje imovine od požara nije do kraja austrougarskog perioda a ni kasnije šire prihvaćeno u narodu svjedoči i uvodno izlaganje dr Đure Kotura, sekretara Odbora, o predlogu Zakona o organizaciji vatrogastva na sastanku Senata Kraljevine Jugoslavije od 16. juna 1933. godine, koji je naveo da se

⁴ “Herceg-Bosna” Zemaljski osiguravajući zavod za Bosnu i Hercegovinu sa sjedištem u Sarajevu (Ul. Hadži Ristića br. 2), osnovali su 1910. Hungarische Allgemeine Kreditbank, Rotschild banka iz Beča i firma Dariers iz Ženeve s dioničkim kapitalom 4.000.000 K (8000 akcija po 500 K). Zavod je imao podružnice u Osijeku, Splitu i Zagrebu [*Bosnischer Bote* • 1917: 159].

⁵ Bila je suša i jak južni vjetar, a kako je nestalo vode u gradskom vodovodu i visočki vatrogasci zbog kratkih cijevi nisu mogli crpiti vodu iz rijeke Fojnice, požar je ubrzo poprimio katastrofalne razmjere. Prva vatrogasna pomoć stigla je oko 5:30 h iz Zgošće i Zenice, a ubrzo je iz Sarajeva stiglo 35 vojnika te poseban voz sa dvije vojničke čete. Vatra je lokalizovana oko sedam sati ujutro, a oko podne je na lice mjesta stigao i predstojnik I. Administrativnog odjeljenja Zemaljske vlade baron Karlo Pitner lično. Dobrovoljni prilozi su stizali iz svih gradova u zemlji, kao i iz Beograda i Hrvatske. Pogorjelci su zbrinuti do proljeća 1912. kada je uz pomoć Zemaljske vlade urađen plan, a potom i počela rekonstrukcija grada.

“pokrivanje ovih šteta osiguranjem provodi donekle po gradovima kod stanovništva ekonomski jačeg, dok kod ostalog seoskog stanovništva, usled slabog ekonomskog stanja i prirođenog konzervatizma pokrivanje tih šteta potpuno otpada” [XXXVII redovni sastanak • 1933: 40].

Zbog toga su ogromne štete u katastrofalnim požarima sanirane prvenstveno zahvaljujući bespovratnim državnim sredstvima i povoljnim kreditima. Za obnovu dijelova grada izgorjelih u velikom požaru koji je 20. juna 1903. uništio oko dvije trećine Kulen-Vakufa, s materijalnom šteta procijenjenom na 315.000 K, Kotarskoj oblasti je odobren zajam u iznosu 3.000 K, dok je Opština dobila beskamatni zajam od 40.000 K za izgradnju javnih objekata i ustanova. Iz državnih sredstava dodijeljeno je 20.600 K bespovratne pomoći i 720 K za obnovu džamije [Berichte • 1906: 404].

Slika 1. Garište u Travniku u septembru 1903.

Izvor: Kalendar Bošnjak 1904: 90.

Izuzetno velika šteta prouzrokovana je u katastrofalnim požarima 3. i 10. septembra 1903. u Travniku, kada je uništeno čak 979 objekata: 582 stambene zgrade, 329 privrednih objekta, 60 dućana, 7 džamija i 1 sinagoga (Sl. 1). Neposredno nakon požara, postradali su smještani u šatore, javne zgrade i škole. Potom su travnička tvrđava i nenaseljena kasarna adaptirane za pružanje privremenog smještaja beskućnicima, za šta je izdvojeno 13.672 K. Osim hrane i smještaja, obezbijedena je hitna novčana pomoć za pogorjelce u iznosu 10.000 K, a onda još 30.000 K iz državnih sredstava. Odmah je pokrenuta akcija prikupljanja pomoći u zemlji i Monarhiji. Sakupljeno je ukupno 123.191 K 47 helera, pa kako to nije bilo dovoljno, vlada je odobravalala i dodatne isplate iz državnih sredstava.

Грађевински материјал – дрво, kamen i pijesak davani su besplatno i ova pomoć je iznosila 150.450 K. Od ovog materijala je zgrađeno 90 stambenih i 18 privrednih zgrada, a za 1906. je bilo osigurano za još 52 objekta. Izgrađene su 183 stambene zgrade po cijeni od 131.002 K, koje su besplatno date porodicama čije su kuće izgorjele. Za pružanje potrebne pomoći i kreditiranja trgovcima i preduzećima teško oštećenim požarom, osnovan je u Travniku Fond za zanatstvo i trgovinu, čije je osnivanje vlada pomogla s 30.000 K iz državnih sredstava. Vlada je dodijelila i iznos od 6.068 K za obnovu dvije džamije. Ukupno je za saniranje štete, zaključno sa 1906. godinom, utrošeno 459.356 K. Novoizgrađeni objekti bili su 8 do 20 godina oslobođeni od poreza [*Berichte* • 1906: 405–406].

Preventivne protivpožarne mjere

Zbog posebne brige za zemaljski glavni grad kao upravno i vojno središte zemlje, samo tri dana nakon zauzimanja grada (19. avgust) donesen je “Privremeni statut za osnivanje općinskog zastupstva u gradu Sarajevu od 22. kolovoza 1878. godine”, kojem je u djelokrug rada stavljena i briga o zaštiti od požara [*Provisorisches Statut* • 16. October 1878: 381–383]. koje je bilo teško gasiti dok još nije bilo vatrogasnog društva. U novinskoj vijesti o požaru koji je 3. decembra 1878. zahvatio kuću i privatne objekte kod vladinog sjedišta u Konaku u Vilajetskoj ulici u Sarajevu, navedeno je da grad nema nikakvih sprava za gašenje požara, već samo dva šmrka, od kojih jedan pripada Konaku, a drugi velikoj kasarni. Vatra je ugašena zahvaljujući oficirima koji sa 500 vojnika pod komandom poručnika Barleona “primoraše na nošenje vode” malobrojni, iz znatiželje okupljen narod, formirajući “lanac do Miljacke te u kuharskim sudima nošena je voda”. O ozbiljnosti situacije uzrokovane požarom govori i činjenica da je na lice mjesta došao glavnokomandujući u zemlji i šef Zemaljske vlade vojvoda Wilhelm od Württemberga lično, kao i general Fridrik vitez Bouvard, zastupnik poglavara zemlje i zamjenik zapovjednika 15. zbora u Sarajevu. Tada je, da bi se izvršila pravovremena mobilizacija građana i vojske za gašenje požara, propisano da se ubuduće sa tvrđave Žuta tabija iznad grada dojavljuje požar na lijevoj obali rijeke Miljacke sa četiri topovska plotuna, a na desnoj sa tri. Novinarski izvještaj sa lica mjesta završen je apelom sarajevskom gradskom savjetu da “neodložno pristupi k nabavljanju ognjogasnih sprava” [*Viesti sarajevske. Bosansko-hercegovačke novine* • 5. 12. 1878: 2].

Po uzoru na zemlje Monarhije, Zemaljska vlada je na osnovu dekreta Zajedničkog ministarstva finansija propisala carinski postupak kojim je omogućila uvoz bez posebne dozvole ručnih granata za početno gašenje požara firme *Hayward & Co* iz New Yorka⁶ [*Circularerlass der Landesregierung* • 20. Mai 1886: 820]⁷

⁶ *Hayward Hand Grenade Fire Extinguisher Company of New York* bila je vodeća u svijetu, a ove granate posebno popularne 1880-ih [*The New York Times* • 7. 6. 1885: 6].

Proizvodile su se kao sasvim jednostavne, ali i kao vrlo dekorativne – u raznim bojama i reljefno ukrašene. Cijena pakovanja od 12 komada iznosila je 1884. godine 10 \$ (Sl. 2). Ove lako lomljive staklene kugle napunjene slanom vodom, držane su uz peći, kamine, blizu svijećnjaka i lampiona. Bacane su u podnožje plamena i, nakon što bi se staklena kugla razbila, slana voda bi ugasila vatru, sprečavajući njeno širenje.

Slika 2: Reklamni oglas za Hayward ručnu granatu za gašenje požara.

Izvor: Harper's weekly, vol 28, No. 1442, 9. 8. 1884: 526.

Propisi za osnivanje i rad dobrovoljnih vatrogasnih društava

Nakon što je 1. januara 1879. počela zvanično djelovati Zemaljska vlada kao najviši upravni organ u zemlji, dobrovoljna vatrogasna društva osnivana su po postupku primjenjivanom za udruženja građana, koji je pravno normiran tek 1910. donošenjem Zakona o društvima [*Vereingesetzs* • 1910: 54–57]. Inicijatori za osnivanje svakog, pa tako i vatrogasnog društva, najprije su namjeru uz prijedlog osnivačkog akta, pravilnika i statuta putem prvostepene političke vlasti morali uputiti Zemaljskoj vladi na odobrenje, nakon čijeg je dobijanja mogla biti sazvana osnivačka skupština [*Bericht über die Verwaltung* • 1906: 667], na kojoj su birani predsjednik, potpredsjednik i sekretar društva, te komandir vatrogasne jedinice i njegov zamjenik. Vlada je u davanju odobrenja za osnivanje društava bila pri stavu

⁷ Dozvola je važila samo za sastav koji je 10. oktobra 1885. utvrdila bečka hemijsko-poljoprivredna eksperimentalna stanica, po čijem izvještaju je najveći sadržaj soli iznosio 4,15% sadržaja granate. Kasnije su ručne granate punjene efikasnijim ugljen-tetrahloridom (CCl₄), kojim su se gasile i zapaljene tečnosti i elektro-instalacije. Međutim, nakon utvrđene toksičnosti i kancerogenosti ove hemikalije za ljude i životinje, čijom metaboličkom razgradnjom nastaju slobodni radikali, koji reaguju sa različitim ćelijskim komponentima oštećujući nervni sistem i unutrašnje organe, od 1950-ih se ne koristi. Kako toplota vatre ugljen-tetrahlorid može pretvoriti u gas fosgen, koji izaziva smrt gušenjem, u svjetskim ratovima se koristio kao hemijsko oružje.

da sva, osim čisto vjerskih, trebaju biti interkonfesionalna [Besarović • 1968: 568], što je u dobrovoljnim vatrogasnim društvima uvijek i bio slučaj. Rad svih društava vlast je strogo nadzirala da bi onemogućila njihovu političku djelatnost.

Kako bi se ozakonio u praksi ustaljen postupak dobijanja vladinog odobrenja za osnivanje društava, zajednički ministar finansija Benjamin Kállay je u maju 1897. godine, do kada su u zemlji već bila osnovana ukupno 92 razna društva [ABH, ZMF, Pr. No. 159/1897], pripremio nacrt zakona kojim su bili propisani uslovi za njihovo osnivanje i puna kontrola nad radom društava [Entwurf eines Vereingeseztz für Bosnien und Hercegovina • ABH, ZMF, BH Pr. No. 159/1897]. Međutim, s obzirom na političke prilike u zemlji i težnje sve snažnije opozicije, Kállay je od ovoga nacrta je odustao i tek je Zemaljskim ustavom (Štatutom) za Bosnu i Hercegovinu, donesenim 16. februara 1910. godine [Landesstatut • 1910: 21–54], ozvaničeno pravo građana da formiraju udruženja (§ 18), i to samo po odredbama posebnog zakona (§ 19), koji je tada i donesen. Riječ je o Zakonu o društvima [Vereingeseztz • 1910: 54–57], kojim su propisana pravila za njihovo osnivanje i rad. Izuzimajući samo privredna društva, osnivači su namjeru najprije morali pismeno prijaviti Zemaljskoj vladi preko nadležne političke vlasti u prvom stepenu, uz predočenje statuta (u pet primjeraka), koji je morao sadržavati precizne odredbe o: svrsi društva i obezbijedenim sredstvima za osnivanje, sjedištu uprave i službenim prostorijama, pravima i obavezama članova društva, organima upravljanja i zastupanju društva, zatim o uniformi, značkama, zastavi, pečatu i sl., kao i o arbitraži u slučaju eventualnih sporova, te o korišćenju imovine u slučaju prestanka rada društva (§ 4). Ukoliko bi Zemaljska vlada ocijenila nezakonitim, protivzakonitim ili opasnim za državu u smislu svrhe društva, mogla je, u roku od šest sedmica od prijema obavijesti o osnivanju društva, zabraniti njegovo osnivanje (§ 7) u pisanom obliku, uz navođenje razloga. Žalba na ovu zabranu mogla se u roku od 30 dana uputiti Zajedničkom ministarstvu finansija (§ 9). Navedene odredbe primjenjivane su i na izmjene statuta, kao i na osnivanje ogranki i saveza društava (§ 10).

Uprava društva bila je dužna prijaviti vlasti sve članove najkasnije tri dana nakon izbora, s naznakom njihove funkcije i mjesta prebivališta, te o tome voditi uvijek ažuran spisak, koji je morao biti dostupan na uvid nadležnoj vlasti, čiju je kopiju ova mogla zatražiti (§ 10). Održavanje glavne (godišnje) skupštine društva uprava je bila dužna pismeno prijaviti nadležnoj vlasti najmanje tri dana ranije, uz priloženi dnevni red s mjestom i vremenom održavanja. Ukoliko procijeni da je to protivno odredbama zakona, nadležna vlast je mogla zabraniti održavanje skupštine ili ukloniti s dnevnog reda tačke koje joj se prema statutu ili ovom Zakonu učine nedozvoljenim, na šta je uprava društva mogla podnijeti pritužbu Zemaljskoj vladi (§ 12). Ovim članom je bilo određeno i da se zabave u klubu, društvena okupljanja i sl. trebaju prijavljivati samo u skladu s policijskim propisima.

Nadležna politička oblast imala je ovlaštenje da na sve sjednice društva pošalje svog predstavnika, koji bi, u slučajevima prekoračenja statutarnog djelokruga, dnevnog reda, nezakonitih događanja ili većeg nereda na sjednici, intervenisao putem predsjednika, a ako bi njegova upozorenja ostala bezuspješna,

imao je ovlaštenje da sjednicu raspusti. I bez službenog predstavnika, politička oblast je mogla u tim slučajevima odmah narediti raspuštanje sastanka.

Na zahtjev nadležne vlasti ili njenog predstavnika, upravni odbor društva je morao omogućiti pristup sastanku i njegovom zapisniku (§ 14). Da bi se spriječile diskusije izvan dnevnog reda, nakon službenog proglašenja sastanka završenim, prisutni su se bili dužni odmah razići, ili bi se u protivnom njihovo udaljenje izvršilo primjenom sredstava prisile (§ 15). Nadležna politička oblast imala je pravo obustaviti odluke upravnog odbora ili glavne skupštine društva koje su protivne odobrenom statutu ili zakonu. Na to je u roku od 14 dana bilo moguće uložiti žalbu Zemaljskoj vladi (§ 16), koja je mogla raspustiti društvo ukoliko bi ono prekoračilo svoj statutarni djelokrug, donijelo nezakonite odluke ili uopšte razvijalo aktivnosti procijenjene kao ugrožavanje poretka. Na ovu mjeru su članovi dotadašnje uprave društva imali zakonsko pravo žalbe u roku od 30 dana Zajedničkom ministarstvu finansija kao vrhovnoj vlasti u zemlji (§ 17). Dobrovoljno raspuštanje društva morao je njegov upravni odbor u odlasku odmah prijaviti tijelu nadležnom za nadzor nad korištenjem imovine društva (§ 18).

U završnim odredbama Zakona o društvima navedeno je da se on ne odnosi na već formirana društva, ali da ga i ona u svom radu moraju poštovati (§ 26).

Neposredno prije izbijanja rata, među vanrednim uredbama izdatim u julu 1914. godine, u skladu s § 20 *Zemaljskog statuta*⁸ obustavljeno je djelovanje svih postojećih društava u Bosni i Hercegovini, osim boračkih i vatrogasnih.⁹

Osnivanje vatrogasnih društava

Prvo dobrovoljno vatrogasno društvo formirano je u okružnom gradu Travniku 12. juna 1879., a novembra iste godine i u zemaljskom glavnom gradu Sarajevu,¹⁰ koje je osnovano bez većih priprema, ubrzo nakon velikog požara koji je 8. avgusta 1879. izbio u Latinluku, uništivši u 36 ulica preko 304 kuće, 434 dućana i još 135 drugih objekata. Šteta je procijenjena na 23 miliona forinti (HAS, GP • 1879, kut. br. 6, sign. 3202, 21. 8.; H. Kreševljaković, Sarajevo 1878- 1918: 24). Na inicijativu gradonačelnika Mustafe Fadilpašića i šest gradskih zastupnika, koji će postati članovi Vatrogasnog odbora, Opštinsko zastupstvo, nakon razgovora s

⁸ “U slučaju rata, kao i onda kad se neposredno očekuju ratna preduzeća, konačno i u slučaju nemira (...) može zemaljska vlada po Previšnjem ovlaštenju u pregjašnim paragrafima ustanovljene odredbe ograničiti ili obustaviti za cijelu zemlju ili za pojedine njene dijelove. Ove iznimne mjere valja proglasiti u Glasniku zakona i naredaba.”

⁹ Članom 14. su do daljnjeg obustavljene aktivnosti svih društava u Bosni i Hercegovini, osim boračkih i vatrogasnih [*Verordnung* • 1914: 297; *Bericht* • 1917: 25].

¹⁰ Na sjednici Gradskog poglavarstva od 8. 11. 1879. zaključeno je da se po jedan primjerak “Projekta organizacije jednog vatrogasnog odbora za grad Sarajevo” dostavi jedanaestorici članova Vatrogasnog odbora: gradonačelniku Mustafi Begu Fadilpašiću, Đorđu Rajkoviću, Hadži Mustafi Bakareviću, Stevi Mlinaroviću, Anti Grgiću, Zeky efendiji, Esadu ef. Uzuniću, Antoniju Jeftanoviću, Javer efendiji, gradskom mjerniku Huršidi i arhitekti Flambachu [HAS, GP • 1879, kut. br. 8, spis 4820 od 8. 11.].

glavnokomandujućim u zemlji vojvodom Württembergom, donijelo je zaključke po pitanju požara. [HAS, GP • 1879, kut. br. 6, sign. 3001, 11. 8.], pa se već na sjednici Gradskog poglavarstva 1. septembra te godine razmatraju molbe izvjesnih Karla Dolfuhsa i Karla Zuga iz Beča za posao u “novooosnovanoj vatrogasnoj službi u Sarajevu” [HAS, GP • 1879, kut. br. 5, sign. 3485 i 3486, 1. 9.]. Od početka 1880. godine ovo vatrogasno društvo je u više navrata *Sarajevskom listu* pozivalo građane da pristupe kao članovi.

Poslovi zaštite od požara su “Privremenim štatutom za osnivanje opštinskog zastupstva u gradu Sarajevu” iz 1878. godine bili odgovornost Gradskog zastupstva (§ 2) [Provisorische Statut • 22. August 1878: 585]. Stalnim “Općinskim štatutom za grad Sarajevo”, odobrenim carevom odlukom od 10. decembra 1883, koji je Zemaljska vlada objavila 9. januara naredne godine, rukovođenje požarnim redarstvom preneseno je u djelokrug Gradskog poglavarstva (§ 53), kao izvršnog organa zastupstva (vijeća) [*Gemeinde-Statut* • 1884: 17].

Na sjednici Gradskog zastupstva u Sarajevu od 28. aprila 1880. vladin povjerenik Kosta Hörmann¹¹ je upoznao zastupnike da se dobrovoljno vatrogasno društvo u Sarajevu

“ustrojilo i da će po odnosnomu štatutu kod toga društva i gradski dundjeri sudjelovati morati. Ovih je na broju 120 od kojih će polovina sa 60 stajati pod zapovjedništvom gradskoga cestarskoga mjernika gospodina Huršida, dočim će druga polovina sa 60 momakah stojati pod zapovjedništvom gradskoga zastupnika gosp. Koste Ćukovića. A pošto će se ti dundjeri poput vatrogasaca morati vježbati i to bar dva sata na dan a kroz to im se kao obrtnikom šteta nanaša, mnije i predlaže gospodin tajnik Horman Hörmann da se svakomu dundjeru za odnosne dane vježbanja 50 novč. kod gradske blagajne doznači i izplati uz potrebne opreze glede sudjelovanja na vježbi, a osim toga da se onim dundjerom, koji se kod požara izkažu, prama požrtvovnosti i uspjehu kod gradske blagajne primjerna nagrada doznači.” Zastupstvo je zaključilo da se umjesto predloženih 50 plaća 40 novčića za dane vježbanja, osim nedjeljom i praznikom, kada će to biti bez naknade. Gradsko poglavarstvo je ovlašćeno “da u tu svrhu potrebne sprave n.pr. konope itd. nabavi.” [Zapisnik. *Bosansko-hercegovačke novine* • 13. 5. 1880: 2]

Na istoj sjednici je Gradsko zastupstvo uputila molbu Generalnoj vojnoj komandi za BiH dopis da se vatrogasne pumpe dopreme kao vojna oprema preko Vojne građevinske direkcije u Beču [HAS, GP 1880, kut. 15, spis 2817, 28. 4], što

¹¹ Konstantin Hörmann (Bjelovar, 1850 – Beč, 1921) bio je vladin povjerenik za grad Sarajevo do 24. maja 1880, kada se zahvalio zbog obaveza koje je u isto vrijeme imao na dužnosti vladinog tajnika. Na ovoj sjednici ga je Gradsko zastupstvo odlikovalo i imenovalo počasnim građaninom Sarajeva [Zapisnik gradskog zastupstva u Sarajevu. *Bosansko-hercegovačke novine* • 6. 6. 1880: 2]. Od 1887. bio je vladin savjetnik u I. Administrativnom odjeljenju Zemaljske vlade [*Kalendar Bošnjak* • 1887: 67], a od 1888. do 1904. prvi direktor Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Godine 1904. imenovan je upraviteljem I. Administrativnog odjeljenja Zemaljske vlade i na tom mjestu je ostao do penzionisanja 1910. godine, kada ga zamijenio baron Pitner [*Kalendar Bošnjak* • 1911:3].

nije prihvaćeno. Takođe je odbijena i molba Gradskom poglavarstvu da se za vatrogasno društvo nabave ogrevna drva [HAS, GP • 1880, kut. 23, spis 7319, 13. 12.].

Sredstva za nabavku vatrogasnih vozila, opreme i alata društvo je obezbijedilo kreditiranjem, jer su članarine i dobrovoljni prilozima za to bili nedovoljni. Odlukom Gradskog poglavarstva iz gradske blagajne je za održavanje vatrogasnih sprava i opreme izdvojeno 15 forinti [HAS, GP • 1880, kut. 15, spis 2890, 1. 5.].

Kako su odzivi za članstvo u vatrogasnom društvu, a time i njegovo finansiranje bili nedovoljni, *Bosansko-hercegovačke novine*, uz najavu održavanja izborne godišnje skupštine apeluju na Sarajlije da pruže izdašniju podršku i pomoć ovom Društvu, koje “postoji, ali muči grdnu muku kako će ne samo da opstane, već da se i opremi svačim, ljudima i priborom, što mu treba za taj poziv. A to sve zavisi od članova; zavisi od građanstva, kojima to društvo hoće da čuva i ono što živi u kući i ono što vrijedi i koristi donosi. Građanstvo se do jako slabo odazvalo tome društvu (...) Mi se nadamo od građanstva sarajevskog, da tu ljagu ne će primiti na se, da mu na očigled polako uquine ovo društvo prosto sa nemara i nehata njegova. Sramota je to velika! Pristupite dakle svi koji možete i imate, tijelom i džepom!” [Nezvanično. *Bosansko-hercegovačke novine* • 29. 8. 1880: 2].

Da to nije dalo rezultat, govori podatak da je Dobrovoljno vatrogasno društvo od Gradskog poglavarstva krajem godine moralo zatražilo finansijsku pomoć od 1.200 forinti [HAS, GP • 1880, kut. 23, spis 7504, 24. 12. 1880.]. Zbog hroničnih finansijskih problema kao i poteškoća s potpunom ljudstvom, ovo dobrovoljno društvo je rasformirano i 8. marta 1883, nastojanjem vladinog savjetnika Konstantina Hörmanna, osnovana profesionalna Stalna vatrogasna četa za grad Sarajevo [Nezvanično. *Sarajevski list* • 24. 3. 1883: 2]. Vatrogasci su bili uniformisani, a disciplina je bila vojnička. Do 1907. raspolagali su s dvije savremene velike špricaljke “voznjače” na četiri točka s predpregom i šest taljigača na dva točka, jedne savremene ljestve na izvlačenje dužine 25 m i dvoje po 20 metara, te 3000 m crijeva s armaturama. Druga, Vojnička vatrogasna četa na požarište je izlazila samo po pozivu i po vojnoj naredbi, osim kada požar izbije u ili pored vojnih objekata [Deželić • 1907: 4–5].

Poslije Travnika i Sarajeva, dobrovoljna vatrogasna društva su osnovana u Bihaću (1881), Brčkom (1882), zatim 1883. godine u Banjaluci, Prijedoru i D. Tuzli, 1885. u Mostaru, 1886. u Bijeljini i Vlasenici, a 1890. u Varcar Vakufu (Mrkonjić Gradu). U zadnjoj deceniji 19. vijeka formirana su društva u Bugojnu (1893), Šamcu (1895), Visokom (1897), Bosanskoj Krupi, Derventi, Goraždu i Sanskom Mostu 1898, Gračanici, Jajcu, Ključu, Prnjavoru i Višegradu 1899, Trebinju i Zenici 1900. Početkom 20. vijeka osnovana su dobrovoljna vatrogasna društva u Zvorniku (1901), Bosanskom Novom (1902), Gradačcu (1903), Tešnju (1905), Bosanskom Petrovcu, Maglaju i Starom Majdanu 1907, Bosanskom Brodu i Kladnju 1908, Cazinu i Donjem Vakufu 1910, Gornjem Vakufu 1911 i u Žepču 1912. godine. Ondašnja štampa je u više navrata objavljivala apele za osnivanje dobrovoljnih vatrogasnih

društava, navodeći niz argumenata o njihovoj koristi i potrebi. List Bošnjak 1894. donosi opširan članak o ovoj realnoj potrebi, navodeći da

“između novotarija, koje su od nekoliko godina uvedene u našoj domovini, od važnosti su takogjer vatrogasna društva (...) koja treba da najviše podupiremo, a trebalo bi, da u svakom gradu u svakoj kasabi bude ovako dobrovoljno vatrogasno društvo (...) Svagdje, gdje je osjećaj čovječnosti uhvatio dubljeg korjena, svagdje, gdje ima požrtvovnih i rodoljubnih ljudi, svagdje nalazimo i u manjim mjestima vatrogasna društva,” koja bi pomogla gasiti vatru i u selima, gdje “često cijelo selo gleda, a pomoći ne može, jer nema nikoga, koji bi znao pomoći, a nema ni potrebnih sprava, da se vatra utrne.” [Vatrogasna društva. *Bošnjak* • 15. 2. 1894: 1]

Prema zvaničnim podacima u Izvještajima o upravi BiH, godine 1906. je bilo ukupno 30 vatrogasnih društava i to po okružnim oblastima: D. Tuzla – 8, Sarajevo – 6, Bihać i Travnik po 5, Banja Luka 4 i Mostar 2 [Bericht über die Verwaltung • 1906: 667]. Njihov broj je 1913. smanjen na 24 sa ukupno 1555 aktivnih članova. To je naredne godine povećano na 1622 člana u 26 društava. U ratnim godinama se broj aktivnih članova vatrogasaca u dobrovoljnim društvima odlaskom na ratište smanjivao, a mnoga su društva i ugašena. Godine 1915. broj društava smanjen je na 21, a broj članova na 1.132, da bi 1916. ostalo samo 15 društava sa svega 533 člana. Jedino je u ratnim godinama ostao isti broj vatrogasaca u sarajevskoj profesionalnoj Stalnoj gradskoj četi ostao nepromijenjen (Tab. 1) [Bericht über die Verwaltung • 1914: 202–203].

Godina	Grad Sarajevo	Okrug						Br. VD	Br. član.
		Sarajevo	Tuzla	Banja Luka	Bihać	Travnik	Mostar		
1913.	1 169	3 44	4 500	5 161	5 178	6 506	-	24	1.555
1914.	1 177	3 41	6 364	4 442	5 200	6 398	-	26	1.622
1915.	1 177	-	5 219	5 92	3 91	7 523	-	21	1.132
1916.	1 177	-	4 121	1 49	3 65	4 121	2	15	533

Tabela 1. Zvanični podaci o broju vatrogasnih društava i njihovih aktivnih članova od 1913. do 1916. godine [Bericht über die Verwaltung • 1914: 203].

Inicijative za osnivanje dobrovoljnih vatrogasnih društava dolazile su od društveno odgovornih pojedinaca, često nosilaca vlasti. Tako je dobrovoljno vatrogasno društvo u Visokom osnovano 1897. nastojanjem kotarskog predstojnika

B. pl. Gyke,¹² koji “je s tom zamisli učinijo jedan vrlo plemeniti korak, koji će njegovo ime učiniti nezaboravnim u tome kotaru, jer je tako jedno društvo od neobhodne potrebe u svakome mjestu gdje općina nije u stanju da uzdržava stalne vatrogasce.” [Dobrovoljno vatrogasno društvo u Visokom. *Bošnjak* • 9. 12. 1897: 2]. Zahvaljujući Risti Jovanoviću,¹³ 1883. je osnovano Dobrovoljno vatrogasno društvo u Donjoj Tuzli.¹⁴

Upravu vatrogasnih društava činili su ugledni građani, najčešće činovnici i oficiri koji su ovdje došli iz zemalja Monarhije s već dugom tradicijom vatrogasnih društava. Tako je vrhovni zapovjednik tek osnovanog sarajevskog dobrovoljnog vatrogasnog društva bio grof Dežefi, a na izornoj skupštini 29. avgusta 1880. je za pokrovitelja Društva izabran Wilhelm von Württemberg (1828–1896), tadašnji zemaljski poglavar (18. 11. 1878 – 4. 4. 1881) i glavnokomandujući general u Bosni i Hercegovini, dok su za počasne članove izabrani ministarski savjetnik Krist, vladin savjetnik Saks, grof Bakehem, gradonačelnik Mustafa Fadilpašić, gradski zastupnik Petar T. Petrović Petraki i najbogatiji trgovac i industrijalac u zemlji, Gligorije M. Jeftanović. Za odjelne zapovjednike vatrogasnog društva izabrani su “kapetan Vilt i Poper, Bučar za tajnika i Tepfer za blagajnika. Mjesto vrhovnog zapovjednika ostalo je nepopunjeno” [Nezvanično. *Bosansko-hercegovačke novine* • 2. 9. 1880: 2].

Potpredsjednik gradskog Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Donjoj Tuzli, osnovanog 1883. godine, bio je Ibrahim beg Džindo, gradski vijećnik (1879–1886) i gradonačelnik (1887–1897). [A. D. Naši dopisi, *Bošnjak* • 22. 04. 1897: 3]. Za predsjednika 14. marta 1898. godine osnovanog Vatrogasnog društva u Bijeljini jednoglasno izabran kotarski predstojnik Karlo baron Pitner,¹⁵ za potpredsjednika Ali

¹² Béla pl. Gyika se u zvaničnim Šematizmima uprave najprije pojavljuje kao Zemaljskoj vladi “dodijeljeni kotarski predstojnik II. razreda” [Kalendar *Bošnjak* za 1894: 66.], a od naredne godine je kotarski upravitelj u Visokom II. razreda [Kalendar *Bošnjak* za 1895, 78], gdje je 1902. godine unaprijeđen u I. razred [Kalendar *Bošnjak* za 1902, 21]. Na ovom položaju je bio do 1905. godine [Kalendar *Bošnjak* • 1905: 21], kada ga i posljednji put nalazimo u Šematizmima.

¹³ Risto J. Jovanović (Tuzla, 1864–1891) je kao imućan dosta putovao, donoseći u Tuzlu savremene civilizacijske tekovine. Pokrenuo je i osnivanje Srpskog pjevačkog društva “Njeguš” u Donjoj Tuzli (1886 – 1941) [90 godina • 1973:8].

¹⁴ Iako inicijativa i pripreme datiraju od 1879. godine, tuzlansko dobrovoljno vatrogasno društvo je zvanično osnovano 13. marta 1883. kada je Rješenjem br. 4554/I Zemaljska vlada potvrdila dostavljena Pravila i Statut [ATKT/DVDT • 1883, knj. 1, kut.1].

¹⁵ Karlo baron Pitner, punog imena Hektor Karl Maximilian Joseph Maria von Pitner (Trst, 15. 7. 1863. – Donaudoorf, opština Gedersdorf, D. Austrija 8. 4. 1946.) [<https://www.geni.com/people/Freiherr-Hektor-KARL-Maximilian-Joseph-Maria-von-Pitner>]. Prije službovanja u Bijeljini 1898–1899. kao kotarski predstojnik I. razreda, bio je 1893–94. kotarski upravitelj II razreda u Livnu (*Kalendar Bošnjak* • 1893:72; KB 1894: 76), potom u Derventi (*Kalendar Bošnjak* 1895: 71; *Kalendar Bošnjak* • 1896:72), gdje je odlikovan Viteškim ordenom Franje Josipa. Od 1900 do 1909. bio je okružni upravitelj u Mostaru (*Kalendar Bošnjak* 1900:73; 1903 : 8; 1908: 9; 1909: 9), gdje ga od 1908. nalazimo s odlikovanjem viteza Željezne krune III reda. Godine 1910. je u naslovu dvorskog savjetnika bio u Predsjedničkom birou, neposredno podređenom zemaljskom upravniku [*Kalendar Bošnjak* • 1910: 3], a od 1911. do prije 1. novembra 1912. je

beg Pašić¹⁶, za zapovjednika vatrogasaca oficijal Arthur Andrée,¹⁷ za njegovog zamjenika trgovac Johan Bauer.¹⁸ Njihov veliki društveni ugled uticao je na početni odziv 38 utemeljača, 20 članova pomagača i 30 izvršnih članova, pri čemu “osobito interesovanje spram ovog novog društva pokazuju domaći krugovi, što dokazuje gotov popis od 1300 for. kao osnovne glavice i mlogobrojno upisivanje u članstvo” [Vatrogasno društvo. *Bošnjak* • 24. 3. 1898: 3]. Kasniji dugogodišnji zapovjednik bio je mr. ph. Anton Hudovski,¹⁹ koji je, prema Šematizmima Kalendara Bošnjak, od 1903. do 1907. bio gradski zastupnik, a od 1908 do 1917. podnačelnik Bijeljine.

U pograničnim mjestima, gdje nije bilo vatrogasnih društava, požare su gasila i vatrogasna društva iz Hrvatske. Tako je 1896. zabilježeno da je Dobrovoljno vatrogasno društvo Jasenovac “u više slučajeva priskočilo u pomoć pri gašenju požara u susjednom selu bosanska Gradina kotara bos. Dubice, gdje nije žalilo truda ni žrtve po noći preko rijeke Save prevoziti vatrogasne štrcaljke i momčad”. Na molbu ovog društva i “toplu preporuku kotarskog ureda u Bos. Dubici” Zemaljska vlada je dodijelila “znatnu potporu od 100 forinti ovome i društvu, a tako isto i poznati dobrotvor i rodoljub gosp. Ragib beg Džinić iz Banjeluke svotu od 30 forinti, jer je bos. Gradina njegovo selo, gdje su požari bili.” [Javna zahvala. *Bošnjak* • 23. 7. 1896: 3].

Međutim, požar, koji je 8. februara 1898. izbio u velikom trospratnom magacinu Fabrike duvana u Ljubuškom, vatrogasno društvo fabrike, i pored pomoći vatrogasaca iz Čapljine i Vrgorca u Dalmaciji, zbog jakog vjetera nije uspjelo ugasiti. O razmjerama načinjene štete govori i podatak da je direktor Direkcije Duvanske režije u Sarajevu Viljem vit. Felbinger doputovao na lice mjesta. Požar je nastao nakon radnog vremena i to istovremeno na dvije strane zgrade dugačke 60,5 m. Zbog sumnje da je podmetnut, povedena je obimna istraga [Požar. Mali vjesnik. *Sarajevski*

predstojnik I Administrativnog odjeljenja Zemaljske vlade u Sarajevu [*Kalendar Bošnjak* • 1911: 3; 1912: 51], što je i njegov posljednji angažman u upravi zemlje.

¹⁶ Ali-beg Pašić, jedan od vodećih begova u Bijeljini, je od 1896. do 1906. bio gradski zastupnik [*Kalendar Bošnjak* • 1897: 117; 1907:96]. Kao i ostali članovi porodice, koji su u društvenom i političkom životu grada i zemlje imali važnu ulogu, bio je opoziciono politički orjentisan. Posjedi porodice Pašić nalazili su se, uglavnom, na prostoru kotara Bijeljina, a činili su ih prostrani begluci i 795 kmetskih selišta, od kojih 757 u kotaru Bijeljina. Sam Ali-beg Pašić, Jusuf-begov sin, posjedovao je 5.473 dunuma begluka [Kamberović • 2003: 419–424].

¹⁷ Arthur Andrée je tada službovao u Bijeljini kao pisarnički oficijal, odakle je u istom razredu premješten u Okružnu oblast Banja Luka [*Kalendar Bošnjak* • 1901:7; 1903:7]. Godine 1904. bio je upravitelj ispostave u Kupresu kotara Bugojno [*Kalendar Bošnjak* • 1904:22], a naredne godine je takođe kao pisarnički oficijal bio upravitelj ispostave kotara Petrovac u Donjem Uncu [*Kalendar Bošnjak* • 1905: 16].

¹⁸ Johan Bauer se iz Novog Sada doselio 1893. u Bijeljinu, gdje je ubrzo postao jedan od vodećih i najbogatijih trgovaca. Njegova stambena palata u današnjoj Ul. patrijarha Pavla, nasuprot ulaza u Gradski park, izgrađena je 1909. [Grabčanović • 2006: 176]. Ova skladna dvoetažna uglovnica, sa secesijskim oblikovanjem sprata, naročito balkona na zasječenom uglu, jedno je od najvrednijih arhitektonskih ostvarenja u gradu.

¹⁹ Hudovski je 1897. postao novi vlasnik prve gradske apoteke [*Bosnischer Bote* • 1915: 185, 325] koju je 1880. otvorio mađarski doseljenik mr. ph. Antal Čapo [Grabčanović • 2006: 230].

list • 16. 2. 1898: 2], što je podlijegalo odredbama Krivičnog zakona, a objekat je bio i osiguran od požara.

Saradnja vatrogasnih društava s vojskom i stanovništvom

Osim dobrovoljnih gradskih vatrogasnih društava, u gašenju požara angažovala se vojska, kao i vatrogasne jedinice u fabrikama i ustanovama. Niz je zabilježenih primjera zajedničkog djelovanja dobrovoljnih vatrogasnog društva i vojničkih vatrogasnih odjeljenja. Tako je, zahvaljujući vojničkom vatrogasnom društvu, uspješno savladan požar koji je u Banjaluci izbio u noći 6. decembra 1887. u Jelisavetinoj ulici²⁰, gdje

“stajase u plamenu kuća jednog Muhamedanca a ujedno s njome vezana pojata – bila je prava sreća što vjetra ne bijaše nimalo a drugo što je vojničko požarno društvo iz tvrgjave na mjesto požara u tili čas dotrčalo i neumorno počelo raditi, jer naše dobrovoljno vatrogasno društvo i ako je tu većina članova bila, istom što bijaše stiglo na mjesto ali evo nevolje – šmrkovi ne mogahu raditi, vođeno bure bijaše prazno – cijevi se ne mogaše upotrijebiti i t. d. da od rada ne mogaše biti ni govora.” [Požar. *Sarajevski list* • 16. 12. 1887, 3].

Vojska sa žandarmerijom, vatrogascima i osuđenima Kaznionice u Zenici, uz pomoć naroda je 19. maja 1896. uspješno ugasila požar u sjenarama uz željezničku prugu, zahvaljujući odvažnosti i junačkom požrtvovanju oficira, vojnika i pojedinih činovnika. U novinskom izvještaju se navodi da bi to trebala biti velika opomena za Zenicu, da formira vatrogasno društvo, koje bi u takvom slučaju “veliku uslugu činilo” [Mali vjesnik. *Sarajevski list* • 22. 5. 1896: 3].

U štampi je zabilježeno da je zahvaljujući pomoći vojske i u Mostaru za jedan sat ugašen požar koji je kasno uveče 4. juna 1892. već bio zahvatio pet dućana [Vatra. *Bošnjak* • 17. 6. 1897: 3]. I u požaru u D. Tuzli su

“oba vatrogasna društva (gragjansko i vojničko) istodobno stigla sa njihovima spravama na mjesto požara. Dočim je vojnička tulumba kod rieke Jale postavljena bila, stavljena bi tulumba vatrogasne čete k jednom takozvanom 'Feuerbrunnen' kraj gruntovnog ureda u kom (bunaru) vode nebijaše. Vojnička tulumba bijaše doduše za njezinu svrhu pripravljena, ali nemogaše u pomanjkanju dovoljnih marpića (cijevi) raditi, te je dobrovoljno društvo odstupilo vojničkoj štrcaljki svoje već namješćene marpiće po onome načelu, da se vatra brani budi to od ove ili one strane. Na to je tulumba dobrovoljnog društva po zahtjevu jednog tehničkog urednika k jednom bunaru novog vodovoda, tobožnom 'reservoiru' stavljena bila, ali u kom vode takogjer nebijaše” [Priposlano. *Bošnjak* • 24. 12. 1891: 3].²¹

²⁰ Elisabethgasse je današnja ulica Braće Mažar i majke Marije.

²¹ Ispred zapovjedništva dobrovoljne vatrogasne čete u D. Tuzli, ovaj dopis datiran 12. decembra 1891. potpisao je Tauš Fischhof.

Štampa je zabilježila i da se “ondašnje vatrogasno društvo nije ponijelo te prilike kao što treba” i da su se građani “i ovaj put dobro osvjedočili, da vatrogasno društvo nema dosta okretnosti, u tome poslu, te je od onda blizu 15 odličnih muhamedovaca stupilo u to društvo s namjerom, ne bi li se društvo poboljšalo” [Vatrogasno društvo u D. Tuzli. *Bošnjak* • 14. 01. 1892: 2].

A u Bihaću, kako jedan dopisnik navodi, “kada se neku noć zapalila kuća Derviša Hadžiabdića, dakako, tu je na prvom mjestu bilo vatrogasno društvo i nas gragjana u malom broju, pa i što nas je bilo, sklopili smo većinom ruku pa gledali, kako vatrogasno društvo manevrira sa svojim mašinama, a trebalo bi, da smo mu i mi pri ruci. Ali da, i tu policija i žandari posla imaju moleći nas i goneći na pomoć.” [Naši dopisi. *Bošnjak* • 9. 9. 1897: 2].

Vatrogasci su angažovani i u spasavanju stanovništva i imovine u nepogodama, kakva je bila velika bujica Miljacke u sarajevskoj Čaršiji 21. jula 1891. godine, kada su zajedno s policijskim organima i vojskom spriječili tragične posljedice [Silna kiša. *Sarajevski list* • 22. 7. 1891: 2].

Vatrogasna društva u društvenim događajima

Osim osnovne djelatnosti spasavanja života i imovine građana od požara i drugih nesreća, vatrogasna društva su učestvovala i u značajnim društvenim događajima i svečanostima.

Jedan od najranijih zabilježenih je učešće sarajevskog Dobrovoljnog vatrogasnog društva u proslavi 50-og rođendana cara Franje Josipa 18. avgusta 1880. u Sarajevu. Na sjednici proširenog odbora 11. 8. odlučeno je da se u nizu svečanosti, uveče 17. avgusta priredi vatrogasno društvo “bakljadu do pred Konak zemaljske vlade (...) sa šarenim i okićenim fenjerima (lampionima)” [Proslava pedesetogodišnjice Nj. Veličanstva Cesara. *Bosansko-hercegovačke novine* • 12. 08. 1880, 1]. U višednevnoj svečanosti, ovo Društvo je 22. avgusta priredilo i “naročitu svetkovinu u bašti 'Hotel Austrije'. Na svečanom objedu bilo je 70 gostiju od članova i gradjanstva. Bašta bješe svečano okićena a vojena muzika sviraše do pod noć” [Pedesetogodišnja cesareva. Svetkovina vatrogasnog društva. *Bosansko-hercegovačke novine* • 26. 8. 1880, 1].

Kada je maršal i nadvojvoda Albrecht, glavni inspektor svih vojnih jedinica Habzburške monarhije s pratnjom 9. maja 1894. doputovao u višednevnu posjetu Bosni i Hercegovini, u svim gradovima od Broda do Sarajeva, gdje je 12. maja održana vojna vježba, priređivan mu je svečani doček, dok je u Tuzli “defilovala počasna kumpanija i vatrogasno društvo” [Nadvojvoda Albrecht u Bosni. *Bošnjak* • 17. 5. 1894: 1] Takođe je zabilježeno da “iza vojničkog prijema pogje Njeg. c. i kr. Visočanstvo pješice kroz redove dobrovoljnoga vatrogasnoga društva i školske mladeži, koji su bili postavljeni od željezničke stanice do grada. Priređen je i defile počasne kumpanije i vatrogasne čete.” [Sa puta Njeg. c. i kr. Visočanstva nadvojvode Albrechta. *Sarajevski list* • 11. 5. 1894: 1].

Vatrogasci su učestvovali i u održavanju reda na raznim svečanostima. Tako su prilikom osvećenja sarajevske katedrale 15. septembra 1889. angažovani vatrogasci formirali kordon, kako bi zadržali mnogobrojni narod na trgu ispred crkve, u kojoj su svečanoj misi prisustvovali najviši predstavnici vlasti u zemlji i brojni uglednici iz Monarhije [Osvećenje rimokatol. katedrale. *Sarajevski list* • 18. 9. 1889: 2].

Vatrogasna društva učestvovala su i na posljednjim ispraćajima uglednih i zaslužnih građana. Na sprovodu sarajevskog uglednog trgovca i zaslužnog građanina Dimitrija M. Jeftanovića, koji je “bio je tako sjajan i ogroman kakvog Sarajevo još nije vidjelo”, u pogrebnoj povorci od Saborne crkve do pravoslavnog groblja u Koševu, naprijed je bila vojnička muzika, odjeljenje gradske straže na konjima i pješice i uniformisani vatrogasci, srpsko pjevačko društvo “Sloga”, te poglavar zemlje s najvišim zvaničnicima [Ukop pok. Dimitrija M. Jeftanovića. *Sarajevski list* • 4. 5. 1890: 2]. Takođe je i na posljednjem ispraćaju velikog nevesinjskog trgovca Dimitrija Bilića, uz mnogobrojno građanstvo, učestvovalo i mjesno dobrovoljno vatrogasno društvo [Udušen. *Sarajevski list* • 13. 7. 1890: 2].

Zanimljivo je ovdje navesti i jedno svjedočanstvo dr Othmara Reisera, ornitologa i kustosa Zemaljskog muzeja o učešću dvojice sarajevskih vatrogasaca i njihovog zapovjednika Huršida Terezinskog u naučnoj ekspediciji čiji je cilj bio da se gnijezdo orla zlatana, nađeno napušteno na visokoj litici, prenese u zbirku Prirodnjačkog odjeljenja Zemaljskog muzeja [Reiser • 1889: 81–84].

Finansiranje vatrogasnih društava

Dobrovoljna vatrogasna društva imala su izvršne članove – vatrogasnu momčad, te pomažuće i redovne članove (utemeljitelje), zahvaljujući čijim je godišnjim članarinama bio pokriven dio troškova. Društva su određenu sredstva za rad, nabavku vatrogasnih vozila, sprava i opreme dobijala i iz budžeta svojih opština. Međutim, često vatrogasci nisu imali ni ličnu oremu. Tako je u jednom izvještaju s požarišta u Tuzli zabilježeno da “vatrogasci penjačkog odjela nisu imali vatrogasno odijelo [Priposlano. *Bošnjak* • 24. 12. 1891: 3].

Kako je dovoljno i redovno finansiranje vatrogasnih društava bio hronični problem, list *Bošnjak* je 1894. uputio snažan apel:

“Pita se sada, odakle novac, da se nabave potrebne sprave? Mislimo, da bi se jedan dio nužnih novaca mogao nabaviti dobrovoljnim prinosima pojedinih rodoljuba i čovjekoljublja. Dobro bi došlo, ma koliko ko dao. No bez svake sumnje morala bi i općina svoju dužnost učiniti, te svake godine neku svotu u proračun u tu svrhu uvrstiti. Tim bi se sabrala dovoljna svota, da se potrebne sprave nabave, ako ne odmah, a ono za neko vrijeme. Razumjeli smo, da je i visoka zemaljska vlada u svoje vrijeme mislila na to, da pozove ovamo jednog izvježbanog vatrogasca, koji bi svake godine obišao nekoliko mjesta u našoj domovini, u kojima bi se već ustrojila vatrogasna društva, te bi ih onda vježbao i učio, kako se kod požara ponijeti

moraju. Po tome se vidi, da je i zemaljska naša vlada davno uvidjela potrebu, da se uvedu i u nas taka društva. Trošak za ovoga učitelja platila bi takogjer vlada.” [Vatrogasna društva. *Bošnjak* • 15. 2. 1894: 1]

Za osnivanje, rad i opremanje dobrovoljnih vatrogasnih društava od presudne važnosti bili su razumijevanje i podrška stanovništva, a naročito opštinskih i gradskih čelnika. Posebno je lijep primjer načelnika Travnika Muharem-bega Teskeredžića (Travnik 10. 11. 1851.–Beč 23. 2. 1908.) [Kamberović • 2003: 456], koji je značajnim ličnim sredstvima pomogao gradsko Dobrovoljno vatrogasno društvo, najstarije u Bosni i Hercegovini.

Nerijetko su sredstava obezbjeđivana i od zabava koje su građani i udruženja organizovali u tu svrhu. Tako “Sarajevski list” bilježi da su u Bosanskom Novom tamošnje “otmjenije rimokatoličke porodice” 31. decembra 1887. priredile večernju zabavu sa “malom tombolom” i dobit od 18 for. predale u korist gradskog dobrovoljnog vatrogasnog društva [St. Šumatovac, Javna zahvala. *Sarajevski list* • 29. 1 1888: 4].²²

Takođe su i sama vatrogasna društva organizovala zabave u svrhu obezbjeđenja sredstava za svoj rad. O tome svjedoči i najava da “Dobrovoljno vatrogasno društvo u Prijedoru priregjuje dne 12. o. mj. zabavu u dvorani gostione 'K caru austrijskomu'. Čist prihod namijenjen je u korist društvene blagajne” [Dobrotvorne zabave. *Bošnjak* • 4. 1 1894:3]. Vatrogasna društva su priređivala zabave ne samo za svoje nego i za dobrotvorne društvene svrhe, pa je tako i Dobrovoljno vatrogasno društvo u Bos. Novom priredilo 14. februara 1888. zabavu sa tombolom u korist društvene blagajne i “potpore nevoljnicima od gladi u podkotaru bosansko-novskom”. Prodajom ulaznica i novčanim darovima ostvaren je “čist prihod 51 for. i 34 novč., koji je po pola razdijeljen društvenoj blagajni i u pomoć stradalnicima od gladi” [Javna zahvala. *Sarajevski list* • 14. 3. 1888: 3].

Izuzetan je primjer da je za nabavku opreme novoosnovanom sarajevskom dobrovoljnom vatrogasnom društvu Zemaljska vlada iz budžeta odobrila čak 5.000 forinti [HAS, GP • 1880, kut. br. 10, spis br. 235 od 13. 1. 1880.].

Vatrogasna vozila

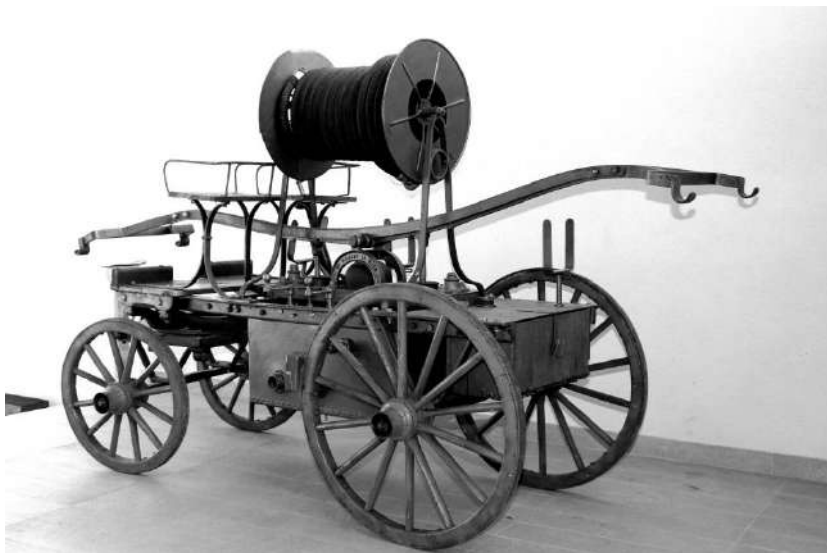
Da bi se omogućilo efikasno djelovanje pri požarima, trebalo je obezbijediti savremenu vatrogasnu opremu i vozila, što je u situaciji nedovoljnih sredstava predstavljalo veliki, a nekada i nepremostiv izdatak za dobrovoljna vatrogasna društva.

Izuzetan je u tom pogledu primjer načelnika okružnog grada Travnika Teskeredžića, koji je odmah naredne godine nakon osnivanja vatrogasnog društva vlastitim sredstvima u Beču 1880. kupio tada savremena vatrogasna kola vodeće

²² St. Šumatovac je ovdje potpisan kao Nadzapovjednik Dobrovoljnog vatrogasnog društva.

fabrike *Wm Knaust* iz Beča (Sl. 3).²³ Vatrogasna kola ove Fabrike različitih izvedbi nabavljena su za društva u mnogim gradovima u zemlji, pa su tako nešto manja i jednostavnija nabavljena 1883. i za Dobrovoljno vatrogasno društvo u Prijedoru (Sl. 4).

Slika 3: Vatrogasna vozilo Fabrike *Wm Knaust* iz Beča, proizvedeno 1880. godine (N°14902). Konzervirano je 1985. i izloženo u Vatrogasnom domu u Travniku. Na svjetski Dan vatrogasaca, 4. maja, dio je svečanog gradskog defilea

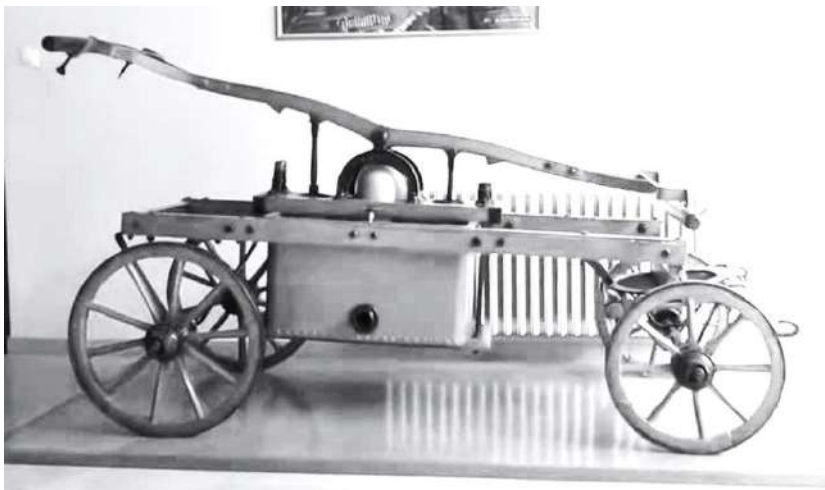

Reklamni oglasi Fabrike *Wm Knaust*, koje nalazimo i u bosanskohercegovačkoj štampi, isticali su najznačajnija priznanja i najvažnije proizvode za gašenje požara: vozila za prevoz opreme, vatrogasaca i vode, hidrofori, pumpe, crijeva i patentirane armature, vatrogasne kante, ljestve, produžne ljestve, signalni instrumenti, petrolejske lampe, signalne svjetiljke, baklje, oprema za spašavanje, aparate za disanje, sjekire, užad, drobilice za zid, vatrogasne ručne lampe (Steiger Laterne) itd. kao i sva lična oprema za vatrogasce: kacige, kape, amblemi,

²³ Fabriku vatrogasnih i hidrauličnih mašina osnovao je 1823. Heinrich Ludwig Fricke, koju je predao svom nećaku Wilhelmu Knaustu. Zahvaljujući revolucionarnim izumima u području gašenja požara i brojnim patentnim certifikatima, među kojima su 1852. bili ventili za ručne prskalice. Fabrika koja od 1856. nosi naziv "*Wm Knaust*" postala je lider u proizvodnji vatrogasnih pumpi ravnomjernog i snažnog mlaza i najveći isporučilac vatrogasnih vozila za brojna vatrogasna društva, zbog čega su otvorene podružnice u Milanu i Bukureštu. Godine 1867. razvili su i prvu parnu vatrogasnu mašinu "*Donau*" sa dva vertikalna cilindra. Fabrika "*Wm Knaust*" je dobitnik brojnih nagrada i priznanja: Viteški krst reda Franje Josipa, Zlatni krst s krunom za zasluge, 54 zlatne i srebrne medalje, uključujući veliku zlatnu medalju u Moskvi (1872), Medalju za napredak Beča (1873), Zlatnu medalju u Aradu (1876), Medalju časti u Briselu (1876), Veliku državnu srebrnu medalju u Pragu (1877), počasnu Diplomu grada Beča na Trgovačkoj izložbi 1880. i td. Fabrika je zatvorena 1938. godine. Planove i konstrukcije, kao i kadrove, djelimično je preuzela kompanija Rozenbauer.

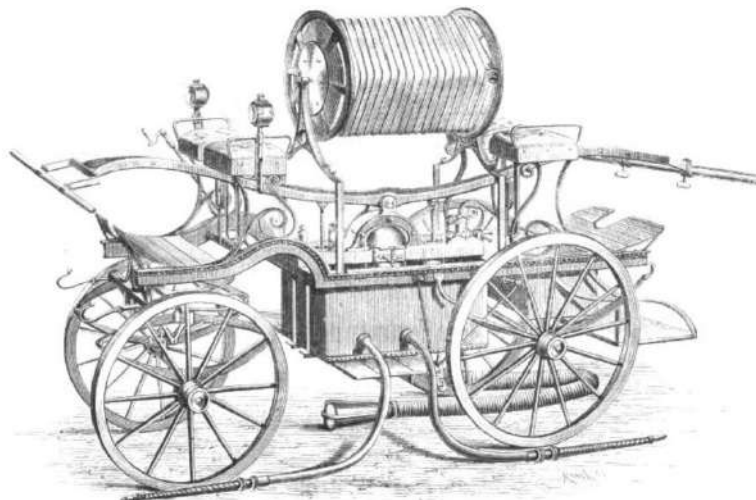
sve vrste vatrogasne odjeće, opasači, karabinjeri [*Fromme's Österreichischer Feuerwehr-Kalender* •1883: 3].

Slika 4: Vatrogasna vozilo Wm Knaust iz 1883, izloženo u Vatrogasnom domu Grada Prijedora

U stručnom opisu ovog 1870. nagrađenog vatrogasnog vozila Fabrike Wm Knaust (Sl. 5) navedeno je da ima izuzetno praktičan dizajn, kojim je, uz izbjegavanje i najmanjeg gubitka prostora, obezbijedena laka dostupnost svih potrebnih komponenti. Vozilo je teško 1000 kg, a cijela konstrukcija je čvrsta i snažna. Kolut za 90 m duga gumirana crijeva s patentiranim Knaustovim ventilima je prikladno postavljen nad sredinom kola tako da zauzimaju malo prostora. Mogu se lako pričvrstiti produžne ljestve, spremnik s čvrstim zatvaračem za rekvizite (francuski ključ, uža za dizalicu, opremu za razbijanje, zatim mala apoteka sa zavojima). Kolima se može voziti 10 ljudi: po 2 na prednjem i zadnjem sjedištu, dvojica mogu stajati nazad i još po 2 na usisnoj i tlačnoj strani. Cijena vozila opremljenog gumiranim crijevima i svim ostalim priborom iznosila je 1.700 fl., što je preporučeno kao sasvim prihvatljivo s obzirom na izvrsnu opremu, efikasnost i sigurnost rada u svim uslovima. [Die am VIII. deutschen Feuerwehrtag in Linz mit der großen goldenen Staatspreis-Medaille ausgezeichnete Landfahrspritze von Wm. Knaust in Wien. *Wiener Feuerwehr-Zeitung*, No. 1, 1. Jänner 1871: 1; No. 2, 15. Jänner 1871: 6; No. 3, 1 Februar 1871: 9].

Slika 5: Vatrogasna kola “vožnjača” Fabrike Wm Knaust iz Beča, nagrađena Velikom zlatnom državnom medaljom na VIII danima njemačkog vatrogastva u Linzu, 16–18. jula 1870.

Izvor: Wiener Feuerwehr-Zeitung, No. 1, 1. Jänner 1871: 2.

Osim vatrogasnih vozila i opreme Wm Knaust, u zemlji su nabavljana vozila i oprema i drugih proizvođača. Tako je Gradskom poglavarstvu u Sarajevu Vladino povjereništvo još 1880. dostavilo Okružnicu Zemaljske vlade kojom je za opremanje vatrogasne jedinice preporučena fabrika Alberta Samasse u Ljubljani [HAS, GP • 1880, kut. br. 21, spis 6520 od 28. 10.]. koja je, uz vatrogasne aparate i vozila proizvodila hidrofore, kolica za vodu, vrtne prskalice, a bila je poznata i po proizvodnji crkvenih zvona (Sl. 6). Fabrika je osnovana 1767. a do 1877. je dobila 17 medalja, među njima i na Svjetskim izložbama u Beču (1873) [Welt-Ausstellung 1873 in Wien • 1873: 367] i Parizu (1878) [Österreichische Verbands-Feuerwehr-Zeitung, Jhrg IV, Nr. 19, 5. Oktober 1880: 153].

U domaćoj štampi među reklamnim oglasima nalazimo Fabriku opreme za gašenje požara *Franz Kernreuter* iz Beča, koja već 1895. osim ručnih nudi i parne pumpe, kao i sve vatrogasne sprave i opremu (Sl. 7a) [Kalendar Bošnjak • 1895:18]. Fabrika je osnovana 1854 za proizvodnju alata, a za vatrogasne pumpe, vozila i opremu specijalizovala se od 1863. U godini 1873. su sa 80 zaposlenih proizveli 100 većih vatrogasnih vozila, 500 baštenskih prskalica, 300 pumpi i pumpnih stanica i td. Godine 1886. su započeli proizvodnju parnih vatrogasnih vozila kojih su do 1908. proizveli stotinu. Na Svetskoj izložbi 1873. u Beču Fabrika je nagrađena medaljom Progres za izložena vatrogasna kola, uređaje za gašenje požara, razne pumpe i dr. Do 1898. su za razne inovacije i poboljšanja svojih proizvode dobili 50 nagrada [Welt-Ausstellung 1873 in Wien • 1873: 367; Zeitschrift des Vereines Deutscher Ingenieure • 1902: 51]

Slika 1: Reklamni oglas Fabrike Albert Samassa iz Ljubljane

Izvor: Österreichische Verbands-Feuerwehr-Zeitung, Nr. 3, 5. Februar 1880: 24

Posebno je za istoriju vatrogastva značajan podatak iz reklamnog oglasa Fabrike vatrogasnih sprava *Konrad Rosenbauer & Kneitschel* iz Linca, koja je Dobrovoljnoj vatrogasnoj jedinici u Tuzli 18. oktobra 1912. isporučila prvu benzinsku motornu vatrogasnu pumpu u Bosni i Hercegovini (Sl. 7b, 8) [*Bosnischer Bote* • 1915 : 542].²⁴ Bila je jedna od rijetkih jer su sve do kraja austrougarskog perioda u zemlji uglavnom u upotrebi bila vatrogasna vozila s konjskom zapregom i ručnim pumpama za usisavanje pod pritiskom vode iz bunara i vodotokova (hidrofori), koje su opsluživala četiri čovjeka.

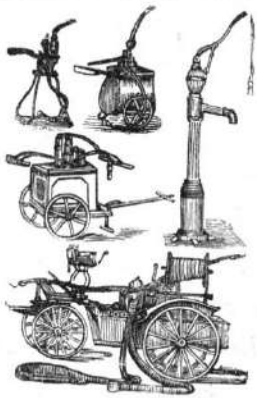
²⁴ Johan Rozenbauer (1828–1894) je 1866. osnovao prvu gornjoaustrijsku prodavnicu vatrogasne opreme u Lincu. Kada je 1888. kompaniju preuzeo Konrad Rozenbauer (1856–1909) počinje sopstvena proizvodnja vatrogasnih vozila, pumpi, sprava, alata i opreme fabrike pod imenom “K. Rosenbauer & Kneitschel, Fabrik für Lösch- und Wehrgerät und Metallwaren die eigene Handdrucksspritzen-Produktion aufgenommen”. Fabrika je 1908. počela da proizvodi vatrogasnu pumpu na benzinski motor. Kompanija “Rosenbauer International AG”, danas sa sjedištem u Leondingu u Gornjoj Austriji, je jedan od najvećih svjetskih proizvođača vatrogasnih vozila i opreme za zaštitu od požara i katastrofa prema evropskim i američkim standardima.

Slika 2:

a) Oglas Fabrike F. Kernreuter iz Beča

b) Oglas Fabrike Konrad Rosenbauer & Kneitschel iz Linca

Wiener Weltausstellung 1873
Fortschritts-Medaille.

F. KERNREUTER
Wien, Hernals, Hauptstrasse 115
(an der Pferdebahn).

Haus-, Garten- und Feuerspritzen
auf ganz schmiedeeisernen Wagengestellen
mit doppeltwirkenden metallenen Spritzenwerken und
Kugelventilen. — Schläuche, Feuerreimer, Feuerwehrgeräte,
Baupumpen, Schachtumpen, Bier- und Weinpumpen, Oel-
Petroleum- und Diekmaispumpen.

Brunnen-Schöpfwerke
für jede Tiefe und Wasserleitung.
Illustrirte Preiscurants gratis.

Konrad Rosenbauer & Kneitschel,
Fabrik für Lösch- und Wehrrgeräte,
Linz a. d. Donau

lieferte die erste **Benzinmotorspritze** nach **Bosnien** an die freie Feuerweh **Tuzla**
am 18. Oktober 1912. Leistungen der Spritze vollkommen dem Vertrage entsprechend.
Preisangebots und Auskünfte frei.

Gore naznačena tvrdka odasuda je prvu **štrcaljku benzinskim motorom** u Bosnu
dobrovoljno) vatrogasnoj postaji u Tuzli dne 18. listopada 1912. Djelovanje štrcaljke je
potpuno odgovaralo ugovoru. Cijeni i ispitima dobivaju se besplatno. **Štrcaljke na**
kolima, Patent-Koebe štrcaljke za skidanje, mehanične pokretljive ljestve,
kela sa motčad, potpuni pribor za vatrogasce, izumne čvori i sve vatrogasne
sprave.

KONRAD ROSENBAUER, LINZ a. d. Donau
(**tvornica vatrogasnih naprava**).

Wagenspritzen
Patent-Koebe-Abprotzspritzen
Mechanische Schiebleitern
Mannschaftswagen
Komplette Ausrüstungen für Feuerwehren
Vorzügliche **Schläuche** und alle **Feuerwehrrgeräte**

Izvori: a) Fromme's Österreichischer Feuerwehr-Kalender • 1883: 1(55);

b) Bosnischer Bote • 1915: XXXII.

Slika 8: Vatrogasci u Donjoj Tuzli s motornim vatrogasnim kolima Rosenbauer & Kneitschel

Izvor: Muzej hrvatskog vatrogastva – Varaždin

Vatrogasni domovi i kule za osmatranje i javljanje požara

Sa finansijskim, vatrogasna društva imala su i problem smještaja vozila i opreme. Vatrogasnih domova u ovom periodu je bilo veoma malo. Obično su korišteni već postojeći objekti, uz koje bi se dogradile kule za osmatranje. Takva je bila i kuća Laze Kragulja, prvo vatrogasno spremište sa drvenom – “Jangi”²⁵ kulom u Prijedoru iz 1883. godine (Sl. 9). U ovoj kuli visokoj desetak metara dežurali su noćni gradski stražari – pasvandžije, koji bi uočivši požar trčali ulicama i trubom pozivali stanovništvo na uzbunu. Naime, nakon što je u velikom požaru u noći 20. juna 1882, koji su gasili vatrogasci iz Banjaluke, Novog Grada i Zagreba, izgorio najveći dio grada, na inicijativu bogatih trgovaca, naredne godine osnovano je dobrovoljno vatrogasno društvo, za koje je odmah u Beču kupljena već pomenuta vatrogasna pumpa “Wm Knaust” (Sl. 4), koja je u upotrebi bila narednih pet decenija

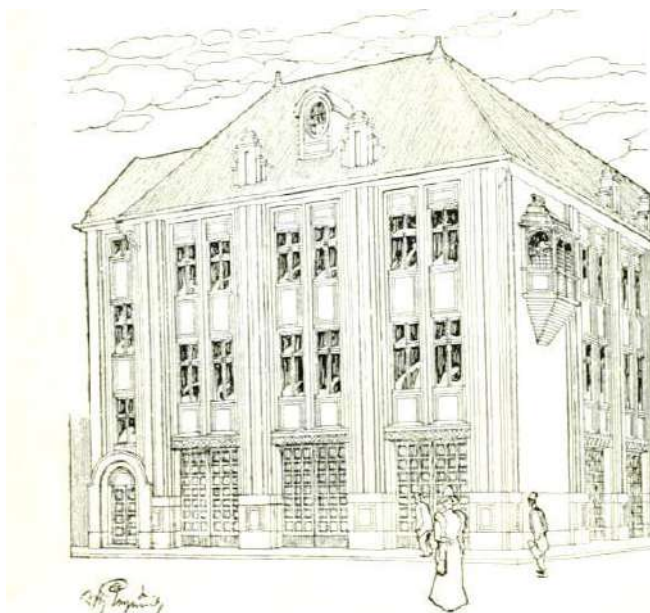
²⁵ Od tur. yangin – velika vatra, požar

Slika 9: Kuća Laze Kragulja sa drvenom, "Jangi" kulom

Izvor: Muzej Kozare u Prijedoru

Slika 10: Vatrogasna kasarna u Sarajevu. Projekat arh. Josip Pospisil 1912.

Izvor: Der Bautechniker, Nr. 1, 1. Jänner 1912: 3

I u zemaljskom glavnom gradu Sarajevu je prošlo čak tri decenije od osnivanja profesionalne Stalne vatrogasne čete (1883) do izgradnje savremene namjenski projektovane Vatrogasne kasarne, za koju je utrošeno 440.000 K. [*Bericht über die Verwaltung* • 1917: 13]. Najprije je godine 1884. je na lijevoj obali Miljacke u blizini Čobanija mosta izgrađena privremena Vatrogasna kasarna sa 16 m visokom kulom osmatračnicom, osim koje je postojala još i kula vojničkog vatrogasnog

društva u kasarni na Bistriku. Gradsko poglavarstvo raspisalo je konkurs koji je bio otvoren do 23. marta 1912. [Gradnja vatrogasne kasarne u Sarajevu. *Sarajevski list* • 23. 3. 1912: 3] i već je u junu po projektu arh. Josipa Pospišila počela izgradnja [Zidanje nove gradske vatrogasne kasarne. *Sarajevski list* • 12. 6. 1912: 3] i objekat useljen početkom maja 1913. U prostranom, savremenom objektu (Sl. 10) zadovoljene su sve funkcije: garaže za vatrogasna vozila, staje za konje, spremište za sprave, materijale i opremu, spavaonice, a instalisani su požarni automati.

Umjesto zaključka

Sve do kraja austrougarskog perioda su se vatrogasna društva osnivala i radila u skladu sa navedenim Zakonom o društvima i tek je u Kraljevini Jugoslaviji, Kraljevim Ukazom od 16. jula, 26. jula 1933. donesen Zakon o organizaciji vatrogastva sa setom uredbi o članovima uprave i zapovjedništvu vatrogasne službe te o formiranju i uniformi vatrogasnog saveza [*Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, br. 167 od 26. jula 1933].²⁶ Za razliku od austrougarskog perioda, kada nije bilo udruživanja vatrogasnih četa, u ovom periodu se formiraju vatrogasne zajednice na nivou banovina i krovni Vatrogasni savez Kraljevine Jugoslavije.

Zanimljivo je da je na XXXVII redovnom sastanku Senata Kraljevine Jugoslavije održanom 16. juna 1933. godine u Beogradu, koji je na dnevnom redu imao Pretres izveštaja Odbora o predlogu Zakona o organizaciji vatrogastva, izvjestilac dr Đura Kotur, sekretar Odbora, naveo da je “stanje vatrogastva najviše razvijeno u Dravskoj, Savskoj i Dunavskoj banovini, dok je u ostalim banovinama delimično organizovano, ili ga, osim u sedištu banovina, skoro i nema.” Naveo je podatke da “Dravska banovina ima 25.253 članova u 760 četa; Dunavska banovina ima 9.427 članova u 290 četa; Savska banovina ima 23.893 članova u 705 četa; Vrbaska banovina ima 1.275 članova u 26 četa; Primorska banovina ima 245 članova u 16 četa; Moravska banovina ima 48 članova u 1 četi; Drinska banovina ima 486 članova u 18 četa; Zetska banovina ima 47 članova u 2 čete; Vardarska banovina ima 23 člana u 2 čete” [XXXVII redovni sastanak • 1933: 40]. U svom obraćanju Ministar fizičkog vaspitanja naroda dr. Lavoslav Hanžek je istakao da “nigde nije bio njihov pravni položaj naročito uređen, tako da baš vatrogasno društvo može i sme da intervenira u slučaju požara. Njihova organizacija osnivala se na zakonu o društvima, kako je već u kome kraju taj zakon postojao, a ništa naročito nije to vatrogasno društvo imalo kao svoju karakteristiku, osim, možda, što je bilo gdegdje poštovano, a gdegdje predmet šale i potsmeha” navodeći da “sam vatrogasnu organizaciju organizovao naročitim zakonom baš zato jer mislim da to društvo kao vršilac jedne javne funkcije zaslužuje da ima i svoj zaseban zakon, da ne bude tretirano kao i obično društvo sa nekom drugom svrhom.” [XXXVII redovni sastanak • 1933: 42].

²⁶ Zakonski predlog prihvaćen je jednoglasno u načelu i u pojedinostima od svih 45 prisutnih senatora. [XXXVII redovni sastanak • 1933: 43].

Izvori i literatura

Izvori

a) Neobjavljeni izvori:

- Historijski arhiv Sarajevo (HAS) – Fond Zapisnici sa sjednica Gradskog poglavarstva grada Sarajeva (GP)
- Arhiv Bosne i Hercegovine - Sarajevo (ABH) – Fond Zajedničkog ministarstva finansija (ZMF)
- Arhiv Tuzlanskog kantona (ATKT) – Fond Dobrovoljno vatrogasno društvo Tuzla (BiH-ATKT/DVDT)
- Muzej hrvatskog vatrogastva, Varaždin

b) Objavljeni izvori:

Bauordnung für Sarajevo und jene Städte und Märkte in Bosnien und der Hercegovina, welche dieser Vorschrift durch eine Verordnung der Landesregierung ausdrücklich unterworfen werden. Genehmigt mit Allerhöchster Entschliessung vom 14. Mai 1880. *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen*, I. Bd, Wien 1880, 249–271.

Bau-Ordnung für die Landeshauptstadt Sarajevo. *Gesetze und Verordnungsblatt für Bosnien und die Hercegovina*, Sarajevo 1893, 410–435.

Bericht über die Verwaltung von Bosnien und der Hercegovina 1906, K. und K. Gemeinsamen Finanzministerium, Wien 1906.

Bericht über die Verwaltung Bosnien und der Hercegovina für die Jahre 1914 bis 1916, K. u. K. Gemeinsamen Finanzministerium, Wien 1917.

BESAROVIĆ, Risto, red. (1968). *Kultura i umjetnost u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom. Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine (XIX i XX vijek)*, Sarajevo: Arhiv Bosne i Hercegovine.

Circularerlass der Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina vom 20. Mai 1886. Zahl 24097/II., betreffend die Zollbehandlung der amerik. Feuerlöschgranaten. / Okružnica zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od 20. maja 1886., br. 24097/II. o carinskom postupku s američkim granatama za gašenje vatre. *Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina. Jahrgang 1886* / Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu, Godina 1886, Sarajevo: Druck der Landesdruckerei – Tisak Zemaljske tiskare 1886, 820.

Erlas der Landesregierung in Sarajevo an den Regierungskommissär bei der dortigen Stadtbehörde vom 10. März 1880, Nr. 7851, betreffend die Durchführung der Bauordnung. *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen*, I. Bd, Wien 1880, 246–247.

Gemeinde-Statut für die Stadt Sarajevo. *Sammlung der Gesetze und Verordnungen für Bosnien und die Hercegovina* / Općinski statut za grad Sarajevo. *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*. Sarajevo 1884, 1-24.

Landesstatut für Bosnien und die Hercegovina, *Gesetz-und Verordnungsblatt für Bosnien und die Hercegovina*, II/1910, 22. Februar 1910, 21–54.

- POSPIŠIL, Josef. Aus bosnischer Praxis. *Der Bautechniker*, XXXII Jhrg. Nr. 1, 15. Jänner 1912, 1–4.
- Provisorische Statut für die Errichtung einer Gemeindevertretung in der Stadt Sarajevo vom 22. August 1878. *Sammlung der für Bosnien und der Hercegovina Erlassenes Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen*. I. Band, Wien 1880, 585–586.
- Provisorisches Statut für die Polizeidirection in Sarajevo vom 16. October 1878. *Sammlung der für Bosnien und der Hercegovina Erlassenes Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen*. I. Band, Wien 1880, 381–383.
- Strassen- und Bautengesetz von 7. Džemaziul-evel 1280 (1863). *Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen and Normalweisungen*, I. Bd, Wien 1880, 180–187.
- Vereingeseztz für Bosnien und die Hercegovina, *Gesetz-und Verorednungsblatt für Bosnien und die Hercegovina*, II/1910, 22. Februar 1910, 54–57.
- Verordnung der Landesregierung für Bosnien und der Hercegovina vom 7. Juni 1895, Z.66.408, womit das mit Erlass des k. und k. gemeinsamen Ministerium vom 15. Juni 1894, Z. 2678/B.H. genehmigte Regulativ für die Concessionirung und staatliche Aufsicht der Versicherungsanstalten in Bosnien und der Hercegovina. *Gesetz- und Verordnungsblatt für Bosnien und die Hercegovina*, XIII/1895, 1. Juli 1895, 133–135.
- Verordnung des Landesregierung für Bosnien und die Hercegovina vom 2. December 1900. Z. 183.538/II.,betreffend die Vormerkverfahren der Gegenstände für die internationale Ausstellung fur Feuerschutz und Feuerrettungswesen in Berlin im Jahre 1901. *Gesetze- und Verordnungsblatt für Bosnien und die Hercegovina*, XXIV, Jhr. 1900, 15. December 1900, 59.
- Welt- Ausstellung 1873 in Wien* (1873). Amtlicher Catalog der Ausstellung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Laender Österreichs. Wien: Verlag der General – Direction.
- Zakon o organizaciji vatrogastva. *Službene novine Kraljevine Jugoslavije* br. 167 od 26. jula 1933.
- XXXVII redovni sastanak Senata Kraljevine Jugoslavije držan 16 juna 1933 godine u Beogradu. *Stenografske beleške Senata Kraljevine Jugoslavije*, god. 2, knj 4, Beograd 1933, 39-47.

c) Štampa

- *Bosansko-hercegovačke novine*, Sarajevo
- *Bošnjak*, Sarajevo
- *Sarajevski list*, Sarajevo
- *Večernji sarajevski list*, Sarajevo
- *Muslimanska sloga*, Sarajevo
- *The New York Times*, New York

d) Periodika

- *Bosnischer Bote / Bosanski glasnik*, Sarajevo
- *Fromme's Österreichischer Feuerwehr-Kalender*, Wien
- *Kalendar Bošnjak*, Sarajevo
- *Österreichische Verbands-Feuerwehr-Zeitung*, Brünn
- *Wiener Feuerwehr-Zeitung*, Wien
- *Zeitschrift des Vereines Deutscher Ingenieure*, Berlin
- *Harper's weekly*, New York

Literatura:

DEŽELIĆ, Gjuro Stj. (1907). *Hrvatski vatrogasni zakon*. Zagreb

GRABČANOVIĆ, Mustafa (2006). *Bijeljina i Bijeljinci*, BZK Preporod BiH i Preporod Bijeljina

KAMBEROVIĆ, Husnija (2003). *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918.*, Hrvatski institut za povijest – Institut za istoriju, Zagreb

90 godina. Dobrovoljno vatrogasno društvo Tuzla 1883–1973 (1973). Tuzla.

Jelena Bozic

Fire Brigades in the Fire Protection System in Bosnia and Herzegovina
during the Period of Austro-Hungarian Administration

Summary

The subject of this paper is research into the establishment, financing and equipment of the first fire brigades in the fire protection system in Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian administration (1878–1918), while the first insurance companies began to operate. Through the efforts of the Provincial Government and the initiatives of prominent citizens and leaders of local authorities, voluntary fire brigades were established in all districts and most district cities, following the example of the countries of the Monarchy. Due to scarce and irregular sources of funding, mainly from donations and voluntary contributions, their supply of vehicles and necessary equipment was not always adequate. Despite a series of organizational, material and personnel limitations, fire brigades showed readiness and enthusiasm in performing their humane and socially responsible activities.